

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., почесний президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)

ПЕТРИШИН О. В., президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)

БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України

БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

БОРИСОВ В. І., академік НАПрН України

БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України

БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України

ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України

ГЕТЬМАН Є. А., головний учений секретар НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ГЛІБКО С. В., директор Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України

ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України

ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України

ЖУРАВЕЛЬ В. А., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України

КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України

КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України

КУЗНЄЦОВА Н. С., віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України

КУЧЕРЯВЕНКО М. П., академік НАПрН України

ЛУК'ЯНОВ Д. В., член-кореспондент НАПрН України

МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України

НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України

НОР В. Т., академік НАПрН України

ОРЛЮК О. П., академік НАПрН України

ПИЛИПЧУК В. Г., академік НАПрН України

ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України

СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

СКРИПНЮК О. В., академік НАПрН України

ТИХИЙ В. П., радник президії НАПрН України, академік НАПрН України

УСТИМЕНКО В. А., член-кореспондент НАН України та НАПрН України

ШАКУН В. І., академік НАПрН України

ШЕПІТЬКО В. Ю., академік НАПрН України

ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 12

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Харків
«Право»
2021

УДК 340(477)(031)
В27

Редакційна колегія 12-го тому:

В. І. Борисова (голова),
Л. В. Красицька (заступник голови)
Ю. Є. Ходико (відповідальний секретар)
Н. С. Кузнєцова, О. В. Кохановська, В. А. Ватрас,
В. І. Труба, О. А. Явор

В27   **Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Харків : Право, 2016— .**
ISBN 978-966-937-048-8

Т. 12 : Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 2021. — 480 с. : іл.

ISBN 978-966-998-187-5

Видання є систематизованим зведенням знань про поняття, категорії, норми сімейного права, основні міжнародні правові акти у сфері сімейного права. Розглядаються теоретичні і практичні проблеми науки та практики застосування сімейного законодавства України.

Розраховано як на науковців, викладачів, студентів закладів вищої освіти, так і на суддів, адвокатів, прокурорів, інших фахівців у галузі права, а також на всіх тих, кого цікавить сімейне право.

УДК 340(477)(031)

ISBN 978-966-998-187-5 (т. 12)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2021
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2021
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2021
© Видавництво «Право», 2021

Остання група підстав передбачає можливість визнання шлюбу недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: 1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог про скасування усиновлення; 2) між двоюрідними братом і сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; 3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; 4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

При вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним за названими підставами суд бере до уваги такі особливості, як ступінь порушення шлюбом прав та інтересів особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також ін. обставини, що мають істотне значення. Додатково сімейним законом передбачено незастосування названих підстав у разі вагітності дружини або народження дитини у названих осіб, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб.

Аналіз П. н. ш. та їх систематизація ще раз доводить необхідність спрощення теоретичної концепції недійсного шлюбу, адже на сьогодні вона залишається занадто ускладненою та важкою для правозастосування.

Лит.: Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Х., 2008.

В. В. Кочин.

ПІДСТАВИ ПРИПІНЕННЯ УСИНОВЛЕННЯ – передбачені сімейним законом України обставини, на-

стання яких тягне за собою припинення правовідносин з усиновлення.

П. п. у. є: визнання усиновлення недійсним, скасування усиновлення, позбавлення усиновлювача батьківських прав (див.: *Визнання усиновлення недійсним; Скасування усиновлення; Позбавлення усиновлювача батьківських прав*).

Припинення усиновлення відбувається за рішенням суду за наявності для цього підстав, закріплених у СК України. Справи про припинення усиновлення розглядаються відповідно до цив. юрисдикції в порядку позовного провадження.

У науці сімейного права (зокрема, у роботах Є. М. Ворожейкіна) до П. п. у. пропонується також відносити подію – смерть одного з суб'єктів правовідносин з усиновлення, а також дію – визнання усиновлювача безвісно відсутнім. Такі твердження є хибними. Усиновлення є правовідношенням, що продовжується, незважаючи на фактичні обставини припинення сімейного зв'язку між усиновлювачем і усиновленою дитиною, і припиняється лише за рішенням суду, яке набрало чинності.

Лит.: Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 лип. 2010 № 2398-VI // Відомості Верховної Ради України, 2010, № 38, ст. 509.

Л. М. Токарчук.

ПІДСТАВИ ПРИПІНЕННЯ ШЛЮБУ – юрид. факти (смерть, оголошення особи померлою або розірвання шлюбу), з настанням яких закон пов'язує припинення на майбутнє тих правовідносин між подружжям, які ви-

никли у зв'язку з реєстрацією шлюбу (сімейних правовідносин подружжя).

Положення СК України про припинення шлюбу не поширюються на сімейні союзи, які виникли внаслідок проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, а також на сімейні союзи, які засновані на релігійному обряді та ін.

Припинення шлюбу необхідно відрізнити від суміжних прав. інститутів. Припинення шлюбу відрізняється від визнання шлюбу недійсним. Недійсний шлюб (див. *Недійсний шлюб; Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду; Шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду*) не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя ін. законами України, тобто недійсний шлюб не тягне тих прав. наслідків, що виникають із зареєстрованого шлюбу. Він є недійсним з моменту його укладення. Актівий запис про реєстрацію шлюбу в цьому випадку анулюється. При припиненні шлюбу правовідносини між подружжям припиняються на майбутнє. Деякі права та обов'язки, що виникли із зареєстрованого шлюбу, зберігаються в осіб й після розірвання шлюбу (право на утримання, право спільної сумісної власності на майно, яке було набуто за час шлюбу, якщо подружжя не здійснили його поділу, та ін.).

Припинення шлюбу необхідно відрізнити від встановлення режиму окремого проживання подружжя (див. *Режим окремого проживання подружжя*). За загальним правилом припинення

шлюбу є остаточним припиненням правовідносин між подружжям на майбутнє. При встановленні режиму окремого проживання правовідносини між подружжям, які виникли із зареєстрованого шлюбу, за загальним правилом, не припиняються, особи не втрачають прав. статусу подружжя. Встановлення режиму окремого проживання подружжя лише передбачає особливості прав. регулювання деяких правовідносин між подружжям на певний час (майно, набуто в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі; дитина, народжена дружиною після спливу 10 місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка). При встановленні режиму окремого проживання подружжя шлюб зберігається.

Припинення шлюбу відрізняється й від окремого проживання подружжя у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. При окремому проживанні подружжя у зв'язку із фактичним припиненням шлюбних відносин формально шлюб зберігається. В СК України передбачені лише деякі особливості визначення прав. режиму майна, яке було набуто під час окремого проживання дружини та чоловіка у зв'язку із фактичним припиненням шлюбних відносин. Відповідно до ч. 6 ст. 57 СК України суд може визнати особистою прив. власністю дружини, чоловіка майно, набуто нею, ним під час їхнього окремого проживання у зв'язку із фактичним припиненням шлюбних відносин. Ін. прав. наслідків таке окреме проживання не тягне.

У сімейному зак-ві визначений вичерпний перелік П. п. ш. залежно від

можливості впливу волі подружжя на припинення шлюбу. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 104 СК України шлюб припиняється внаслідок: 1) смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) його розірвання.

Припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим здійснюється за об'єктивними підставами, тобто незалежними від волі подружжя. Припинення шлюбу за цією підставою здійснюється автоматично, без необхідності спеціального оформлення. Формальним (документарним) підтвердженням припинення шлюбу внаслідок смерті є Свідоцтво про смерть одного з подружжя, яке видається ОДРАЦСом на підставі лікарського свідоцтва про смерть, фельдшерської довідки про смерть та ін. документів. Моментом припинення шлюбу у цьому випадку є день смерті одного з подружжя. З моменту смерті одного з подружжя другий набуває прав. статусу вдовця або вдови.

Оголошення одного з подружжя померлим є підставою припинення шлюбу у зв'язку з тим, що відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦК України прав. наслідки оголошення фіз. особи померлою прирівнюються до прав. наслідків, які настають у разі смерті. При оголошенні особи померлою має місце прав. презумпція, суть якої виражається в тому, що фіз. особа оголошується померлою у зв'язку з припущенням про її смерть. Відповідно до ст. 46 ЦК України фіз. особа може бути оголошена судом померлою, якщо: 1) у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3-х років; 2) якщо вона пропала безвісти за обставин, що за-

грозували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом 6 місяців; 3) за можливості вважати фіз. особу загиблою від певного нещасного випадку або ін. обставин унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; 4) фіз. особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу 2-х років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фіз. особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу 6-ти місяців.

Рішення про оголошення особи померлою приймає суд за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фіз. особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. Справа про оголошення особи померлою розглядається в окремому провадженні. Фіз. особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті. Шлюб припиняється у день набрання законної сили рішенням суду про оголошення фіз. особи померлою або у день її вірогідної смерті. Формальним доказом припинення шлюбу за цією

підставою є рішення суду про оголошення фіз. особи померлою, яке набрало законної сили. У разі появи особи, яка була оголошена померлою, шлюб поновлюється (див. *Поновлення шлюбу у разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою*).

Припинення шлюбу внаслідок його розірвання здійснюється за суб'єктивними підставами, тобто залежно від волі на припинення шлюбу одного або обох подружжя. Розірвання шлюбу здійснюється за такими підставами: а) за спільною заявою подружжя, яке не має дітей (ст. 106 СК України) (див. *Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану*); б) за заявою одного з подружжя, якщо другий з подружжя визнаний безвісно відсутнім або визнаний недієздатним (ст. 107 СК України) (див. *Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану*); в) за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України) (див. *Розірвання шлюбу судом*); г) за рішенням суду за позовом одного з подружжя (ст. 110 СК України) (див. *Розірвання шлюбу судом*); д) за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України).

Прав. наслідки припинення шлюбу: а) у подружжя (одного з них) виникає право на укладання повторного шлюбу; б) дитина, яка народилася після 10 місяців з моменту припинення шлюбу, не вважається такою, що походить від подружжя; в) майно, яке набувається з моменту припинення шлюбу, не належить

їм на праві спільної сумісної власності.

Деякі прав. наслідки припинення шлюбу відрізняються залежно від підстав припинення шлюбу: а) якщо шлюб припинився внаслідок смерті одного з подружжя (або оголошення його померлим), вдова (вдівець) набувають право спадкування за законом в першу чергу. Якщо шлюб припинився внаслідок його розірвання, то подружжя втрачає право спадкувати за законом один після ін.; б) якщо шлюб припинився внаслідок його розірвання, той з подружжя, який змінив своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище. Якщо шлюб припинився внаслідок смерті одного з подружжя, право на зміну прізвища реалізується на заг. засадах; в) смерть одного з подружжя є підставою для припинення всіх сімейних відносин за участю цієї особи. Після розірвання шлюбу деякі сімейні правовідносини між колишнім подружжям зберігаються (право на утримання (аліменти); правовідносини щодо спільного здійснення батьківських прав та ін.).

Сімейне зак-во України встановлює такі правила вирішення колізії між П. п. ш., яка має місце у тому випадку, коли смерть одного з подружжя настала до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу: а) якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті (ч. 3 ст. 104 СК України); б) якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу

один з подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання (ч. 4 ст. 104 СК України).

Лит.: Райчук А. Б. Поняття «припинення шлюбу», «розірвання шлюбу», «розлучення». Їх співвідношення // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2005, вип. 67–69; Онишко О. Б. Правове регулювання припинення шлюбу шляхом розлучення в окремих країнах Євросоюзу // Митна справа. 2015. № 1.

О. М. Пономаренко.

ПОВНЕ АБО ЧАСТКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЗАБОРГОВАНОСТІ ЗА АЛІМЕНТАМИ – повне або часткове звільнення судом платника аліментів за наявності поважних причин від обов’язку сплатити заборгованість за аліментами за час, який передував пред’явленню відповідного позову.

Часткове звільнення від сплати заборгованості за аліментами – це зменшення розміру встановленої заборгованості, яка виникла у певний період виконання аліментного зобов’язання.

Повне звільнення від сплати заборгованості за аліментами – це звільнення платника від усієї заборгованості, яка утворилась з поважних причин і не з вини платника аліментів.

Відповідно до ч. 4 ст. 273 ЦПК України, якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред’явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.

Згідно з ч. 2 ст. 197 СК України за позовом платника аліментів суд може повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості за аліментами, якщо вона виникла у зв’язку з його тяжкою хворобою або ін. обставиною, що має істотне значення (див. *Заборгованість за аліментами*).

Тяжка хвороба є оцінним поняттям у праві. У зак-ві відсутній чіткий перелік тяжких хвороб. Такими хворобами, наприклад, визнаються ВІЛ-інфекція, туберкульоз тощо. Наявність тяжкої хвороби може бути підтверджена довідкою лікувального закладу. До ін. обставин, що мають істотне значення, зокрема, можна віднести відбування платником аліментів покарання у вигляді позбавлення волі й пов’язані з цим складнощі у працевлаштуванні після його звільнення. Такі обставини можуть бути не пов’язаними з особою платника аліментів.

Смерть дитини не розглядається законодавцем як підстава для звільнення від сплати заборгованості за аліментами, яка утворилася на момент смерті дитини внаслідок ухилення відповідача від сплати аліментів. Відповідно до ч. 1 ст. 179 СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Згідно зі ст. 1227 ЦК України суми аліментів, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім’ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Не є підставою для звільнення боржника від сплати заборгованості за аліментами і досягнення дитиною повноліття. Воно звільняє одного з батьків від сплати аліментів лише на майбутнє, а борг за аліментами на дитину не може

Довідкове видання

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 12

СІМЕЙНЕ ПРАВО

12-й том уміщує 251 статті, 3 ілюстрації

Редактори: *О. М. Нещеретна, С. А. Пашинська*

Коректори: *М. М. Поточняк, Т. М. Тростінська*

Технічні редактори: *А. Т. Гринченко, О. А. Федосєєва*

Підписано до друку з оригінал-макета 30.04.2021
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 38,7. Обл.-вид. арк. 34,4. Тираж 500 прим.
Вид. № 2733.

Видавництво «Право»

Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»

Тел. (057) 717-28-80